UDK: 159.923:331.54:004.8

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA YOSHLARNING KASBIY MOSLASHUVCHANLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Asadova Ruxsora,
Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarning kasbiy moslashuvchanligini rivojlantirishning psixologik mexanizmlari, sun’iy intellekt texnologiyalari va yangi kasblarning yoshlar kasbiy shakllanishiga ta’siri nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, yoshlarning o‘zgaruvchan kasbiy muhitga moslashishi, stressni boshqarishi, kasbiy motivatsiyasini mustahkamlashi va raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishning psixologik jihatlari yoritiladi. Xorijiy tajribalar asosida kasbiy moslashuvchanlikni rivojlantirishning motivatsion, kognitiv, emotsional-irodaviy hamda amaliy-faoliyat yo‘nalishlarini uyg‘unlashtirishga qaratilgan yondashuvlar taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli transformatsiya, kasbiy moslashuvchanlik, yoshlar psixologiyasi, sun’iy intellekt, raqamli kompetensiyalar, kasbiy rivojlanish, psixologik mexanizmlar, stressni boshqarish, yangi kasblar, kasbiy tayyorgarlik.

Bugungi kunda raqamli transformatsiya jarayonlarining jadallashuvi jamiyatning barcha sohalari, xususan, ta’lim tizimi va mehnat bozorida tub o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Sun’iy intellekt texnologiyalarining keng joriy etilishi, raqamli vositalarning takomillashuvi va yangi kasblarning paydo bo‘lishi yoshlarning kasbiy tayyorgarligiga qo‘yiladigan talablarni yangilamoqda. Endilikda yosh mutaxassisdan nafaqat muayyan kasbiy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lish, balki o‘zgaruvchan sharoitlarga tez moslashish, mustaqil qaror qabul qilish, muammolarni ijodiy hal etish hamda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish ham talab etiladi.

Raqamli muhitdagi tezkor o‘zgarishlar yoshlar oldiga yangi imkoniyatlar bilan bir qatorda muayyan psixologik vazifalarni ham qo‘ymoqda. Kasbiy kelajakning noaniqligi, yangi bilimlarni uzluksiz egallash zarurati, raqobatning kuchayishi va texnologik yangiliklarga moslashish ehtiyoji yoshlarda ruhiy zo‘riqish, o‘ziga ishonchsizlik yoki kasbiy tanlov bilan bog‘liq ikkilanishlarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli yoshlarning kasbiy tayyorgarligini faqat bilim va amaliy ko‘nikmalar bilan cheklab qo‘ymasdan, ularning psixologik barqarorligi, o‘zini

anglash darajasi, motivatsiyasi va moslashuvchanligini ham rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kasbiy moslashuvchanlik shaxsning o‘zgarib borayotgan mehnat sharoitlariga moslasha olishi, yangi talablarni qabul qilishi, zarur kompetensiyalarni egallashi va kasbiy faoliyatida yuzaga keladigan muammolarni samarali hal etish qobiliyatini ifodalaydi. Mazkur sifat yoshlarning kasbiy rivojlanishida muhim omil bo‘lib, ularning zamonaviy mehnat bozorida o‘z o‘rnini topishi va kasbiy faoliyatini izchil davom ettirishiga yordam beradi. Ayniqsa, sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar keng qo‘llanilayotgan sharoitda moslashuvchan fikrlash, o‘zgarishlarga ijobiy munosabat, o‘zini boshqarish va mustaqil o‘rganish qobiliyatlari alohida ahamiyatga ega.

Shu nuqtayi nazardan, yoshlarning kasbiy moslashuvchanligini rivojlantirishning psixologik mexanizmlarini o‘rganish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biridir. Mazkur masalaga psixologik yondashuv asosida qarash yoshlarning kasbiy shakllanishiga ta’sir etuvchi ichki omillarni aniqlash, ularning yangi kasblarga tayyorligini kuchaytirish hamda raqamli transformatsiya sharoitida samarali kasbiy rivojlanishiga xizmat qiluvchi tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Mazkur tadqiqotning metodologik asosini shaxsning kasbiy rivojlanishi, psixologik moslashuvi va uzluksiz ta’limga oid ilmiy yondashuvlar tashkil etadi. Tadqiqotda raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarning kasbiy moslashuvchanligini shakllantirishga ta’sir etuvchi psixologik omillarni aniqlash hamda sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalardan foydalanishning kasbiy tayyorgarlik bilan bog‘liq jihatlarini nazariy tahlil qilishga e’tibor qaratildi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlarni o‘rganish va tahlil qilish, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, umumlashtirish hamda ilmiy xulosalar chiqarish metodlaridan foydalanildi. Tizimli tahlil kasbiy moslashuvchanlikning tarkibiy qismlari va ularning o‘zaro bog‘liqligini aniqlashga xizmat qildi. Qiyosiy tahlil yordamida xorijiy mamlakatlarning kasbiy tayyorgarlik va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishga oid yondashuvlari o‘rganildi. Umumlashtirish metodi esa o‘rganilgan ilmiy qarashlar asosida tegishli xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini berdi.

Tadqiqotning konseptual yo‘nalishi kasbiy moslashuvchanlikni motivatsion, kognitiv, emotsional-irodaviy va faoliyatga oid tarkibiy qismlarning o‘zaro aloqasi sifatida ko‘rib chiqishga asoslanadi. Bunda kasbiy motivatsiya va o‘ziga ishonch, raqamli axborotni tanqidiy baholash, stressni boshqarish, yangi bilimlarni mustaqil egallash hamda o‘zgaruvchan vaziyatlarda qaror qabul qilish muhim psixologik omillar sifatida talqin etiladi.

Mazkur maqola nazariy-tahliliy yo‘nalishda ishlab chiqilgan bo‘lib, unda empirik tajriba natijalari keltirilmaydi. Taklif etilgan metodologik yondashuvlar yoshlarning

kasbiy moslashuvchanligini rivojlantirish masalasini tizimli o‘rganish va keyingi amaliy tadqiqotlar uchun nazariy asos yaratishga xizmat qiladi.

Xorijiy tajribalar va ularning tahlili. Raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarning kasbiy moslashuvchanligini rivojlantirish masalasi xorijiy mamlakatlarda ta’lim, kasbiy psixologiya va mehnat bozori bilan bog‘liq tadqiqotlarning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektning rivojlanishi yosh mutaxassislardan nafaqat kasbiy bilimlarni, balki moslashuvchan fikrlash, mustaqil o‘rganish, emotsional barqarorlik va o‘zgaruvchan vaziyatlarda qaror qabul qilish ko‘nikmalarini ham talab etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, xorijiy mamlakatlar tajribasini o‘rganish yoshlarning kasbiy tayyorgarligini psixologik jihatdan takomillashtirish uchun muhim nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

AQSh tajribasida yoshlarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda shaxsning individual xususiyatlari, kasbiy qiziqishlari va o‘z imkoniyatlariga bo‘lgan ishonchiga alohida e’tibor qaratiladi. Amerikalik psixolog John Hollandning kasbiy tanlov nazariyasida shaxsning qiziqishlari va individual xususiyatlari bilan kasbiy muhit o‘rtasidagi muvofiqlik muhim omil sifatida qaraladi. Albert Banduraning o‘z-o‘ziga samaradorlik nazariyasi esa shaxsning muayyan vazifani muvaffaqiyatli bajarishiga bo‘lgan ishonchi uning faoliyati, maqsadlari va qiyinchiliklarni yengishiga ta’sir ko‘rsatishini asoslaydi.

Ushbu nazariyalar raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarning yangi kasblarni tanlashi, raqamli kompetensiyalarni egallashi va kasbiy o‘zgarishlarga moslashishini tushuntirishda muhim ahamiyatga ega. Kasbiy tayyorgarlik jarayonida yoshlarning faqat bilim darajasi emas, balki o‘z qobiliyatlarini anglash, kasbiy maqsadlarni belgilash va muvaffaqiyatga erishishiga bo‘lgan ishonchini ham hisobga olish zarur.

Biroq raqamli muhitda kasbiy yo‘nalishni tanlashda sun’iy intellekt tavsiyalariga haddan tashqari tayanish mustaqil qaror qabul qilishni cheklashi mumkin. Shu sababli kasbga yo‘naltirish jarayonida raqamli vositalardan foydalanish shaxsning individual xususiyatlarini hisobga olish va mustaqil fikrlashni rivojlantirish bilan uyg‘unlashtirilishi lozim.

Germaniya tajribasida kasbiy ta’limning nazariy bilimlar va amaliy faoliyat bilan uzviy bog‘liqligi muhim o‘rin tutadi. Dual ta’lim modeli doirasida ta’lim oluvchilar kasbiy bilimlarni ta’lim muassasasida egallash bilan bir qatorda, korxonalarda amaliy tajriba orttiradilar. Bunday yondashuv yoshlarning mehnat muhitiga bosqichma-bosqich kirib borishiga, kasbiy vazifalarni real sharoitda bajarishiga va o‘z imkoniyatlarini amalda sinab ko‘rishiga yordam beradi.

Psixologik nuqtayi nazardan, amaliy faoliyat tajribasi yoshlarning kasbiy o‘ziga ishonchini oshirish, mas’uliyat hissini shakllantirish va yangi sharoitlarga moslashishiga ko‘maklashishi mumkin. Germaniya tajribasini tahlil qilish shuni

ko‘rsatadiki, kasbiy moslashuvchanlikni rivojlantirishda nazariy tayyorgarlikning o‘zi yetarli emas. Yoshlarni ishlab chiqarish korxonalari, zamonaviy texnologiyalar va real kasbiy muammolar bilan tanishtirish, jamoada ishlash hamda muammoli vaziyatlarni hal etishga yo‘naltirilgan topshiriqlardan foydalanish zarur.

Yevropa Ittifoqi tajribasida yoshlarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga tizimli yondashuv qo‘llaniladi. Xususan, Yevropa Komissiyasining Raqamli kompetensiyalar doirasi — DigComp 2.2 hujjatida raqamli texnologiyalardan ishonchli, tanqidiy va xavfsiz foydalanish uchun zarur bilim, ko‘nikma va munosabatlar yoritilgan.

Mazkur yondashuvning psixologik ahamiyati shundaki, raqamli kompetensiya faqat texnik vositalardan foydalanish qobiliyati bilan cheklanmaydi. Yoshlar axborotni tanqidiy baholashi, raqamli muhitda xavfsiz harakat qilishi, texnologiyalardan ongli foydalanishi va yangi bilimlarni mustaqil o‘zlashtirishi zarur. Bunday ko‘nikmalar kasbiy noaniqlikni yengish, o‘z imkoniyatlarini to‘g‘ri baholash va yangi mehnat sharoitlariga moslashishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro tashkilotlarning sun’iy intellekt va mehnat bozoriga oid tahlillarida ham texnologik o‘zgarishlar natijasida kasbiy vazifalar tarkibining yangilanib borayotgani ta’kidlanadi. Sun’iy intellekt ayrim vazifalarni avtomatlashtirish, yangi faoliyat yo‘nalishlarini yuzaga keltirish va mehnat unumdorligini oshirish imkoniyatiga ega. Shu bilan birga, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, hamkorlik va uzluksiz o‘rganish kabi insoniy kompetensiyalarning ahamiyati ortib bormoqda.

Xorijiy tajribalarni umumlashtirish asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

AQSh psixologik nazariyalari yoshlarning kasbiy qiziqishlari, o‘ziga ishonchi va individual xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Germaniyaning dual ta’lim tajribasi nazariy bilimlarni real kasbiy faoliyat bilan bog‘lashning ahamiyatini namoyon etadi.

Yevropa Ittifoqining DigComp yondashuvi raqamli kompetensiyalarni tanqidiy fikrlash va mas’uliyatli texnologik xulq bilan uyg‘unlashtirishga imkon beradi.

Xalqaro tahlillar sun’iy intellekt davrida texnik ko‘nikmalar bilan bir qatorda insonning ijodkorligi, hamkorligi va uzluksiz o‘rganish qobiliyatini rivojlantirish zarurligini asoslaydi.

Shunday qilib, xorijiy tajribalar yoshlarning kasbiy moslashuvchanligini rivojlantirishda uchta o‘zaro bog‘liq yo‘nalish — psixologik tayyorgarlik, amaliy kasbiy tajriba va raqamli kompetensiyalarni shakllantirish muhimligini ko‘rsatadi. Ushbu yo‘nalishlarni milliy ta’lim amaliyotiga moslashtirish yoshlarning kasbiy o‘zgarishlarga tayyorligini kuchaytirish, yangi kasblarni ongli tanlashiga ko‘maklashish va raqamli mehnat muhitida samarali faoliyat yuritishiga zamin yaratishi mumkin.

Raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarning kasbiy moslashuvchanligini rivojlantirish masalasini nazariy jihatdan tahlil qilish natijasida mazkur jarayon bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan psixologik va kasbiy omillar majmuasiga tayanishi aniqlandi. Xususan, kasbiy motivatsiya, o‘ziga ishonch, emotsional barqarorlik, tanqidiy fikrlash, mustaqil ta’lim olish va raqamli kompetensiyalar yoshlarning o‘zgaruvchan kasbiy muhitga moslashishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Kasbiy moslashuvchanlik, avvalo, yoshlarning o‘z imkoniyatlarini anglashi va kasbiy faoliyatga nisbatan ijobiy munosabatini shakllantirish bilan bog‘liq. O‘z qobiliyatlariga ishonadigan, aniq maqsadlar qo‘ya oladigan va muvaffaqiyatsizlikni tajriba orttirish imkoniyati sifatida qabul qiladigan yoshlar yangi talablarni o‘zlashtirishga ko‘proq tayyor bo‘lishi mumkin. Shu sababli kasbiy tayyorgarlik jarayonida o‘zini baholash, refleksiya, maqsad belgilash va muammoli vaziyatlarni mustaqil hal etishga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

O‘rganilgan nazariy qarashlar va xorijiy tajribalar asosida yoshlarning kasbiy moslashuvchanligini rivojlantirishning quyidagi o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlarini ajratish mumkin.

Birinchidan, motivatsion yo‘nalish. Ushbu yo‘nalish yoshlarning kasbiy maqsadlarini belgilash, kasbiy qiziqishlarini anglash va o‘z imkoniyatlariga ishonchini mustahkamlashni nazarda tutadi. Bunda kasbiy maslahatlar, individual rivojlanish rejalari va o‘zini tahlil qilish mashqlaridan foydalanish mumkin. Mazkur faoliyat yoshlarning kasbiy istiqbollarini anglashiga va mustaqil tanlov qilishiga yordam beradi.

Ikkinchidan, kognitiv yo‘nalish. Bu yo‘nalish tanqidiy va kreativ fikrlash, raqamli axborotni tahlil qilish, muammoli vaziyatlarni hal etish hamda sun’iy intellekt yaratgan natijalarni tekshirish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratiladi. Yoshlarning texnologik vositalardan ongli foydalanishi, axborotning ishonchliligini aniqlashi va mustaqil xulosa chiqarishi kasbiy moslashuvchanlikning muhim sharti hisoblanadi.

Uchinchidan, emotsional-irodaviy yo‘nalish. Mazkur yo‘nalish stressni boshqarish, noaniqlik sharoitida o‘zini nazorat qilish, qiyinchiliklarni yengish va o‘zgarishlarga moslashish ko‘nikmalarini qamrab oladi. Psixologik treninglar, vaziyatli topshiriqlar va refleksiv mashg‘ulotlar ushbu ko‘nikmalarni rivojlantirishda qo‘llanishi mumkin.

To‘rtinchidan, amaliy-faoliyat yo‘nalishi. Bu yo‘nalish yoshlarning raqamli loyihalar, kasbiy vaziyatlar, jamoaviy topshiriqlar va amaliy muammolarni hal etish jarayonida tajriba orttirishini nazarda tutadi. Bunda natijalarni tahlil qilish va qayta aloqa olish yoshlarning o‘z faoliyatini baholash hamda takomillashtirishiga imkon beradi.

Mazkur yo‘nalishlarning o‘zaro uyg‘unligi yoshlarning kasbiy moslashuvchanligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi yaxlit pedagogik-psixologik tizimni shakllantirish imkonini beradi. Xususan, sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish orqali kasbiy vaziyatlarni modellashtirish, turli muammoli holatlarni tahlil qilish va muqobil qarorlarni ishlab chiqish mumkin. Bunda texnologik vositalar mustaqil fikrlashning o‘rnini egallamasligi, aksincha, uni rivojlantirishga xizmat qilishi lozim.

Demak, kasbiy moslashuvchanlikni rivojlantirish jarayonida psixologik tayyorgarlik, raqamli kompetensiyalar va amaliy kasbiy tajribaning o‘zaro uyg‘unligi muhim ahamiyatga ega. Mazkur yondashuv yoshlarni sun’iy intellekt va yangi kasblar bilan bog‘liq o‘zgarishlarga tayyorlashda psixologik omillarni ta’lim jarayoniga maqsadli integratsiyalash zarurligini asoslaydi.

Raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarning kasbiy moslashuvchanligini rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Sun’iy intellektning rivojlanishi, raqamli texnologiyalarning keng qo‘llanilishi va yangi kasblarning paydo bo‘lishi yoshlarning nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalarini, balki psixologik tayyorgarligi, emotsional barqarorligi va o‘zgarishlarga moslashish qobiliyatini ham rivojlantirishni taqozo etadi.

Nazariy tahlillar asosida kasbiy moslashuvchanlikning shakllanishida kasbiy motivatsiya, o‘ziga ishonch, tanqidiy fikrlash, stressni boshqarish, mustaqil ta’lim olish va raqamli kompetensiyalar o‘zaro bog‘liq omillar sifatida namoyon bo‘lishi aniqlandi. Shu sababli yoshlarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida psixologik va texnologik tayyorgarlikni uyg‘unlashtirish zarur.

Tadqiqot doirasidagi tahlillarga tayangan holda, yoshlarning kasbiy moslashuvchanligini rivojlantirish uchun quyidagi tavsiyalar taklif etiladi:

yoshlarning individual psixologik xususiyatlari, kasbiy qiziqishlari va qobiliyatlarini hisobga olish;

amaliy kasbiy topshiriqlar, loyiha ishlari va muammoli vaziyatlardan foydalanish;

raqamli savodxonlik va sun’iy intellektdan ongli foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish;

psixologik treninglar orqali stressni boshqarish, o‘zini nazorat qilish va muammolarni hal etish ko‘nikmalarini shakllantirish;

mustaqil fikrlash, axborotni tanqidiy baholash va ongli qaror qabul qilishga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlarni tashkil etish.

Xulosa qilib aytganda, yoshlarning kasbiy moslashuvchanligini rivojlantirishga qaratilgan kompleks yondashuv ularning raqamli mehnat muhitidagi o‘zgarishlarga tayyorligini mustahkamlash uchun nazariy va amaliy asos yaratadi. Kelgusida mazkur yondashuvlarning samaradorligini empirik tadqiqotlar asosida baholash, yoshlarning

kasbiy moslashuvchanlik darajasini aniqlash mezonlarini ishlab chiqish va psixologik rivojlantirish dasturlarini amaliyotga joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son. – URL: https://lex.uz/docs/-5013007
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. 2023-yil 11-sentabr, PF-158-son.
3. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010.
4. Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent: Sharq, 2002.
5. Holland J.L. Making Vocational Choices: A Theory of Vocational Personalities and Work Environments. 3rd ed. – Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, 1997.
6. Vuorikari R., Kluzer S., Punie Y. DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022. – DOI: https://doi.org/10.2760/115376
7. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. – New York: W.H. Freeman, 1997.